

A multifunkcionális mezőgazdaság és a fenntartható vidékfejlesztés egyes összefüggései

Horváth Péter – Nagy Géza

Debreceni Egyetem AGTC Gazdálkodástudományi és

Vidékfejlesztési Kar

Vidékfejlesztési és Funkcionális Gazdálkodási Intézet

Debrecen 4032, Böszörményi út 138.

phorvath@agr.unideb.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a multifunkcionalitás fogalmkörének bemutatása után ismerteti a mezőgazdaság és vidékfejlesztés közötti kapcsolat fejlődésének fontosabb állomásait. Egy komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérség példáján keresztül mutatja be a rendszerváltás utáni helyzetet. A helyi erőforrásokat, a vidék hármaskörének a figyelembevételével értékeli. A művelési ágaknak, illetve a munkaigényes vetészerkezet kialakításának meghatározó szerepük van a multifunkcionális mezőgazdaság alakításában.

Kulcsszavak: multifunkcionális mezőgazdaság, fenntartható vidékfejlesztés, kistérség, földhasználati mód

SUMMARY

The paper first negotiates the concept of multifunctionality, then the main steps of the development of the connection between agriculture and rural development are discussed. It presents the situation of a most disadvantageous sub-region that is aided by a complex program. The local rural resources are estimated by the multifunctional rural resource analysis method considering threefold function of the rural areas. It is concluded, that the land use systems and labour-intensive cropping systems have specific missions in multifunctional agriculture and rural development in the sub-region.

Keywords: multifunctional agriculture, sustainable rural development, sub-region, land use system

BEVEZETÉS

Az intenzív mezőgazdasági termelés kedvezőtlen hatásainak leküzdése érdekében a 90-es évek elejétől az Európai Unión belül egyre inkább előtérbe került mind a tudományos, mind pedig a politikai vitákban a multifunkcionális mezőgazdaság gondolata (Moon, 2012). Egyre nagyobb igény jelentkezik az egészséges élelmiszerek, a környezet megóvása és a vidéki életforma értékeinek megőrzése iránt. Nem lehet ugyanis eltekinteni attól a tényről, hogy a vidék helyzete a mezőgazdaság helyzetétől elvonatkoztatva, reálisan nem vizsgálható. A mezőgazdaságot ebben az összefüggésben széleskörűen kell értelmezni, a klasszikus mezőgazdasági tevékenységen túl beleértendő: az adott vidékre jellemző speciális termékek előállítását, helyben történő értékesítést, a helyi jellegzetességekre épülő turizmus fejlesztését, ami az Európai Unió támogatási politikájában megjelenik. A tanulmány célja kettős.

Egyrészt a kezdetektől próbálja feltárni a multifunkcionális mezőgazdaság és a fenntartható vidékfejlesztés fogalmak tartalmi fejlődését, azok értelmezését. Másrészt ennek felhasználásával – egy kistérség példáján keresztül – bemutatja, hogy milyen állapotok jellemzik a leghátrányosabb helyzetű kistérségeket Magyarországon, illetve, hogy milyen lehetőségek kínálóznak a multifunkcionális mezőgazdaság és vidékfejlesztés megvalósítására a földhasználati módok figyelembevételével.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A tanulmány elsősorban szakirodalmi forrásokra és szekunder adatgyűjtésekre támaszkodik. A multifunkcionális mezőgazdaság és vidék fogalom fejlődésének vizsgálatához a tárgykör nemzetközi és magyarországi szakértőinek könyveire, tanulmányaira irányult a szerzők figyelmé. A statisztikai adatok a Központi Statisztikai Hivatal adatbázisából kerültek felhasználásra. Multifunkcionális erőforrás-analízis segítségével (Nagy, 2007) határoztuk meg a földhasználati módok potenciális lehetőségeit, a vidéki területek hármaskörének érvényesülésében. Nem elhanyagolható súllyal szerepelnek a tanulmányban, azok a személyes tapasztalatok, amelyeket az adott kistérségben élőként (az első szerző) szerethet az ember. A multifunkcionális mezőgazdaság és a fenntartható vidékfejlesztés kistérségi kilátásainak vizsgálatához – esettanulmány jelleggel – a Sarkadi statisztikai kistérséget választottuk, amely egyike hazánk 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek.

MULTIFUNKCIONALITÁS FOGALMÁNAK MEGJELENÉSE, SÚLYÁNAK ERŐSÖDÉSE

A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolatát vizsgálva napjainkban megkerülhetetlen a multifunkcionális mezőgazdaság fogalmkörének értelmezése. A multifunkcionális mezőgazdaság kifejezés az 1992. évben Rio de Janeiro-ban tartott Egyesült Nemzetek Környezet és Fejlődés Konferenciájának jegyzőkönyveiben bukkant fel először: „...a mezőgazdaság többfunkciós szemlélete főként az élelmiszerbiztonsággal és a fenntartható fejlődéssel van kapcsolatban” (DeVries, 2002). A multifunkcionalitás azokra az előnyökre irányítja a figyelmet, amelyek a termelők tevékenysége során a mezőgazdasági termékek előállításán felül keletkeznek. Ezen „termékek” széleskörűen

értendők, de általában tartalmazznak olyan vidéki közösségi értékeket is, – mint pl. nagyszámú családi gazdaságok, foglalkoztatottság, vidéki hagyományok és kultúra ápolása, – amelyek túlmutatnak a mezőgazdasági termelőtevékenységen. A gazdasági előnyök közé sorolható a biodiverzitás fenntartása, a tiszta ivóvíz és levegő, illetve bioenergia előállítása. Más vélemények szerint az élelmiszerbiztonság, természeti értékek, állati jólét ugyancsak ezek közé az előnyök közé sorolhatók (Bálint et al., 2001).

A Vidéki Térségek Európai Kartája (1996) a vidéki térségeket hármassal jellemzi, s ezeken belül további alkotóelemeket említ:

Gazdasági (termelési) funkció– mező- és erdőgazdálkodás, – halászat, – a megújuló természeti erőforrások fenntartható hasznosítása, – a falusi turizmus, üdülés, rekreáció, – vidéki térségekben működő termelő és szolgáltató szervezetek működése.

Ökológiai funkció– az egészséges élet természetes alapjainak védelme (föld, víz, levegő), – a tájak sokszínűségének, a tájjellegnek a megőrzése, – a biológiai sokszínűség (biodiverzitás), – az erdő és más élőhelyek megővése, – általában az ökológiai rendszerek védelme.

Társadalmi (közösségi) és kulturális funkció– az évszázadok során a vidéki életformához szorosan kapcsolódó közösségi és kulturális értékek megtartása, – a falusi közösségekben megtestesülő értékek megőrzése. A multifunkcionális agrárgazdaság a fenti három funkciót a maga komplexitásában tekinti. Ehhez kapcsolódva meg kell említeni, hogy a komplex vidékfejlesztés alapeleme a multifunkcionális mezőgazdaság, de annál tágabb kört, az élet szinte minden területét érinti (European Charter for Rural Areas, 1996).

Rizov (2004) szerint a vidékfejlesztési politika – a Közös Agrárpolitikában – szorosan kötődik két fogalomhoz: a „sokszínűséghez” (azaz a multifunkcionalitáshoz), illetve a fenntarthatósághoz. Ezeket a fogalmakat kulcsfontosságúnak tartja a vidékfejlesztésben. Hasonlóképpen értelmezik ezt Renting és munkatársai (2009), akik szerint a jövőben a mezőgazdaság és a vidék fejlesztésében megkerülhetetlen a multifunkcionális szemlélet. A hagyományos mezőgazdaságnak az élelmiszertermelés mellett, olyan funkciókat is el kell látni, mint a megújuló energiaforrások előállítása, a táj és a biodiverzitás megőrzése, és hozzá kell járulnia a vidéki területek társadalmi-gazdasági életéhez is. Azonban Fehér és munkatársai (2010) rávilágítanak arra, hogy a multifunkcionalitás növelésében is meghatározó szerepe van a biztonság, a család megélhetése biztosításának, az egészséges élelmiszer előállítására, az egészséges környezet biztosítására való törekvésnek.

A MEZŐGAZDASÁG ÉS A VIDÉKFEJLESZTÉS KÖZÖTTI KAPCSOLAT ERŐSÍTÉSÉNEK FŐBB ÁLLOMÁSAI

Európában a Közös Agrárpolitika (CAP) egyik célja – már a kezdetek óta – a mezőgazdasági termelők számára méltányos jövedelem elérése volt, melyet a mezőgazdaság alacsony jövedelmezősége miatt csak a gazdák támogatásával tudtak elérni. A támogatások egy idő után túltermeléshez vezettek. Ezen túl, mivel a vidéki területek fő bázisa a mezőgazdaság volt, a mezőgazdaság okozta környezetterhelés a vidék erőforrásainak a kárára vált. 1992-ben a CAP reform keretében a kvóták, a területpihentetés bevezetésével, az extenzív gazdálkodás segítségével, illetve kísérő intézkedésként a korai nyugdíjba vonulás, az erdősítés és az agrár-környezetvédelem támogatásával próbálták a túltermelést fékezni és a környezetet óvni. Az Európai Tanács 1996-ban a Vidéki Térségek Európai Kartájában hivatalos rangra emelte a vidékkel való törődést és megfogalmazta a vidéki térségek hármassal (gazdasági, ökológiai, szociális-kulturális). Ezen dokumentum válaszként szolgált az agrártérségek elnéptelenedéséből, a túltermelésből és az ebből fakadó természeti környezet lerombolásából adódó feszültségekre (CAP, 2002). A Corki Nyilatkozat (1996) már tíz pontban fogalmazta meg azokat az általános elveket, amelyek mentén a vidékpolitikát alakítani kell. Közülük kiemelendő az integrált megközelítés elve, amely jelzi, hogy a vidékfejlesztésben az integrált szemléletet, a multiszektorális megközelítést kell alkalmazni. Ez jelenti a vidéki térség egységes eszközként való kezelését, amelyet több tudományterületet átfogó kutatással kell segíteni, külön hangsúlyt helyezve a fejlődésben elmaradt területek fejlesztésére. A fenntarthatóság elve egyrészt a vidéki gazdaság, a vidéki élet komplex volta oldaláról, másrészt a mezőgazdaság termelés tekintetében hangsúlyozandó. A sokféleség elve a vidéki területek önfenntartó képességét hívatott erősíteni. Végül a szubszidiaritás elve, amely kimondja, hogy a döntéseket a lehető legteljesebb mértékben decentralizálni szükséges, teret engedve a vidéki területek kezdeményező készségének, a helyben található kreativitásnak, miközben erősíteni kell az együttműködés elveit a helyi, a regionális, az országos és az EU szint között. Az európai politika alkotóitól – a Corkban összegyűlt résztvevők – a vidékfejlesztési politika köztudatban való elültetésének a fontosságát fogalmazták meg. Szükséges, hogy a politika támogassa a tízpontos programot, és hogy nemzetközi tekintetben is játszanak szerepet a fenntartható rurális fejlődés elősegítése érdekében (Cork Declaration, 1996).

Az AGENDA 2000 agrárpolitikai elképzelések egy új európai mezőgazdasági modellt körvonalaztak (Losch, 2004). Jellemzőjük, hogy versenyképes mezőgazdasági szektorra törekszenek, környezetbarát termelési módszereket alkalmazva, a lakossági igényeknek megfelelő, minőségi termékek előállítására. A modell tartalmazza a sokszínű mezőgazdaságot, amely gazdag hagyományokkal rendelkezik, illetve az egyszerűbb átláthatóbb agrárpolitikát. Tartalmilag egyetérthetünk azzal a véleménnyel, hogy az AGENDA 2000 egy valóban

multifunkcionális, fenntartható és versenyképes mezőgazdaság kialakítását támogatja, mely hozzájárul az elmaradottabb régiók jövőjének biztosításához (Agenda, 1999).

Tulajdonképpen ezt a vonalat erősíti a Common Agriculture and Rural Policy for Europe (CARPE) megjelenése, melyben összekapcsolásra javasolják a közös agrár- és vidékpolitikát azzal az egyértelmű törekvéssel, hogy a vidékpolitika szerepének fokozatos növelésére van szükség már rövidtávon is. Lényegében ez meg is valósult, hiszen a 2000-2006-ra tervezett költségvetésben a vidékpolitika a Közös Agrárpolitika fejezetben már önálló költségvetéssel szerepelt (Saraceno, 2002).

Az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA) 2007-2013 tervezési időszakban kezdte meg működését. Az támogatási alap elősegíti a mezőgazdaság és az erdészet versenyképességének növelését, a vidéki környezet és a termőföldek minőségének megőrzését, illetve a vidéki lakosság életminőségének javulását, a vidék gazdasági tevékenységének diverzifikálását. Ezek az általános célok egyértelműen besorolhatók a Közös Agrárpolitika (KAP) második pillére, a vidékfejlesztés alá. A vidékfejlesztési politika 2007-től tehát egységes programozási és finanszírozási keretbe illeszkedik (EK Rendelet, 2005).

A MULTIFUNKCIONÁLIS MEZŐGAZDASÁG ÉS A VIDÉKFEJLESZTÉS

Az 1960-as évektől egész Európában a mezőgazdaság fejlődésére az igen intenzív iparosodás volt a jellemző, aminek hatására 25 év alatt a területegységre jutó hozamok megkétszereződtek, a termésszaporodás jelentősen

csökkent. Ezzel párhuzamosan káros folyamatok is lejátszódtak: megváltozott a parasztság évszázadok alatt kialakult hagyományos, természetközeli életmódja, a tápanyagellátás és növényvédelem egész rendszere, megváltoztak a termelési módszerei, az alkalmazott fajták. Olyan negatív externáliák mutatkoztak, mint pl. a termőtalaj pusztulása, a növényi és állati genetikai alapok beszűkülése, a biodiverzitás csökkenése, az élőhelyek veszélyeztetése, stb. Az emberi egészségre is káros folyamatok indultak el, elszennyeződtek a talajvizeink, az ivóvízbázisok, az élelmiszerekben szermaradványok jelentek meg, ugyanakkor a beltartalmi értékek „felhígultak”. Ezek a negatív környezeti externáliák a környezetszennyezéstől a környezetromboláson át, a környezetpusztításig terjedhetnek. A vidéki társadalomban is negatív folyamatok indultak el (munkanélküliség és elvándorlás felgyorsulása, a lakosság egészségi állapotának romlása), melyek hatásai a mai napig érezhetőek. Tetézte a vidéki gondokat, hogy ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan sok vidéki településen az épített környezet is romlásnak indult (Bálint et al., 2007).

A hagyományos értelmezés szerint a mezőgazdaság elsődleges célja az élelmiszer-termelés, ehhez különféle erőforrások szükségesek, és amelynek elsődleges színtere a vidéki élet. A következő gondolatsort Ploeg és Roep (2003) által felvázolt multifunkcionális mezőgazdaság modellje alapján fogalmazzuk meg (1. ábra). Eszerint a multifunkcionalitás értelmezéséhez ki kell szélesíteni a hagyományos mezőgazdaság fogalmkörét, mind vertikális, mind pedig horizontális irányban.

1. ábra: A vidékfejlesztés struktúrája a mezőgazdasági vállalkozások szintjén

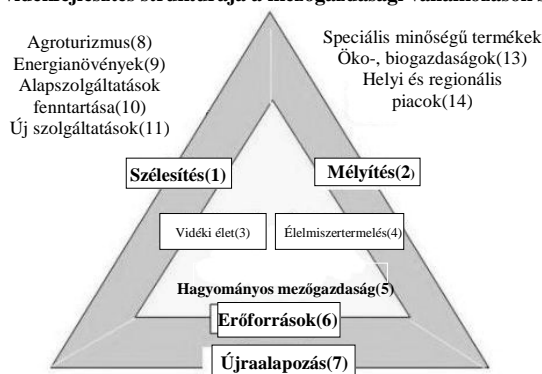

Figure 1: The structure of rural development at farm enterprise level

Broadening(1), Deepening(2), Rural life(3), Food production(4), Conventional agriculture(5), Mobilization of resources(6), Regrinding(7), Agri-tourism(8), Energy crops(9), To maintain the basic services(10), New services(11), Special products(12), Eco-, organic farming(13), Local and regional market(14)
 Forrás: Ploeg és Roep (2003)

A vidék gazdasági tevékenységének a szélesítéséhez járulnak hozzá a helyi innovációs kezdeményezések, az ipar, a kis- és középvállalkozások, a hagyományok, illetve a kultúra ápolása és ezekhez nélkülözhetetlenek azok a közösségek, személyek,

akik ezeket fenntartják. Mélyítő tevékenység a környezet a környezettudatos gazdálkodás (ökológiai, biogazdálkodás) és az így előállított termékek közvetlen értékesítése, piacra juttatása, a megváltozott fogyasztói igényekhez való

alkalmazkodás (környezet- és egészségtudatos táplálkozás). A mélyítés és szélesítés olyan komplex gazdasággá alakítja a vidéket, amely újfajta szolgáltatásokkal több piacot von be az értékesítésbe. Szükséges az erőforrások szintjén is az újraelapozás, amely jelentheti a meglévő források hatékonyabb kihasználását, alternatív nyersanyagok felhasználását. Mindez azzal jár, hogy ilyenkor a gazdáknak a biztos megélhetés érdekében más, kiegészítő jövedelemszerzési lehetőségük is van (Ploeg és Roep, 2003, Bálint et al., 2007).

Az Európai Unió olyan multifunkcionális modellt fogalmazott meg, ahol a mezőgazdaságnak fontos szerepe van a hozzá kapcsolódó ökológiai és társadalmi-kulturális értékek megőrzésében. Ezt figyelembe véve a multifunkcionális mezőgazdaság meghatározására azt az értelmezést használja Katonáné Kovács (2006), amelyik a mezőgazdasági termelés nem áruként megjelenő outputjait (pozitív externáliáit) is magában foglalja (2. ábra).

2. ábra: A mezőgazdaság kapcsolatrendszere

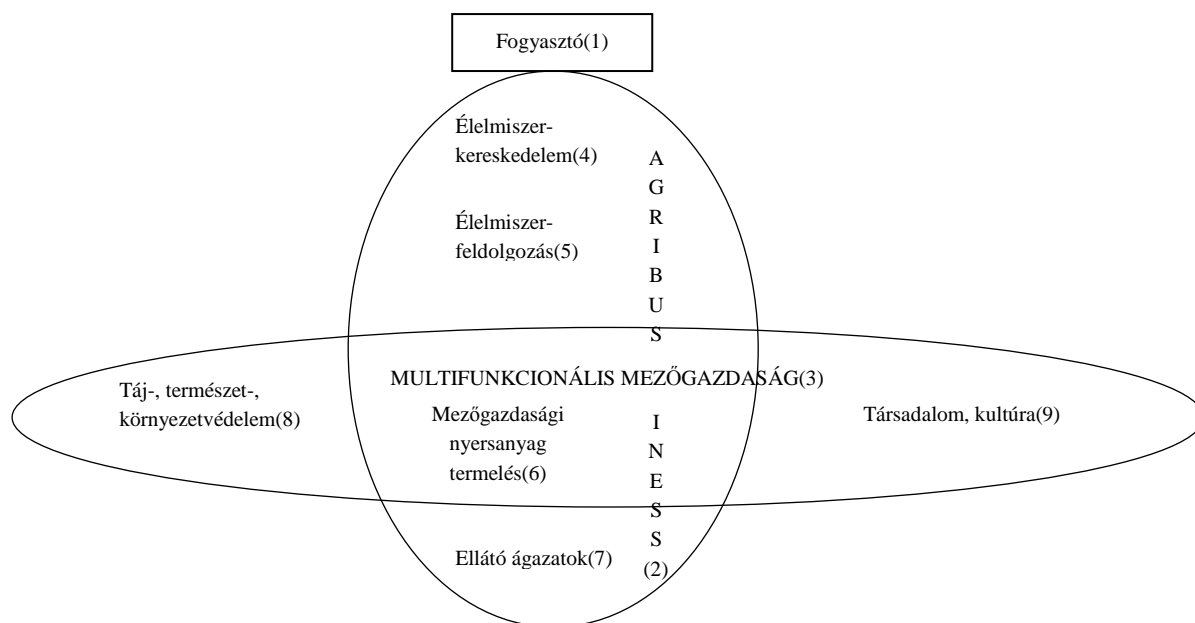

Figure 2: Relationships of agriculture

Consumer(1), Agribusiness(2), Multifunctional agriculture(3), Food trade(4), Food processing(5), Agricultural commodities(6), Supplier sectors(7), Landscape-, nature-, environment protection(8), Society, culture(9)

Forrás: Katonáné Kovács (2006)-

Egy ország gazdasági fejlettségének a növekedésével a mezőgazdasági nyersanyagtermelés aránya egyre kisebb az agribusinessen belül és ezzel egyidejűleg a mezőgazdaság ökológiai és társadalmi-kulturális szerepe felértékelődik. A fogyasztói igények oldaláról is megjelenik a multifunkcionalitás. Az új fogyasztói igények a minőségi, biztonságos élelmiszertermelés mellett, a mezőgazdaság vidékmegtartó szerepét is előtérben helyezik (Katonáné Kovács, 2006). Az Európai Unióban – a WTO tárgyalásokra is tekintettel – a multifunkcionalitást az európai mezőgazdasági modell hosszú távú céljává tették. Ezek az elgondolások a gyakorlatban a 2003. évi CAP reformban nyertek igazán teret. Az Európai Bizottság Mezőgazdasági Főigazgatósága által 1999 októberében készített kiadvány szerint: „termelési funkciójától eltekintve a mezőgazdaság más olyan funkciókkal is rendelkezik, mint a vidéki táj javítása, kezelése, megőrzése, a környezetvédelem, ideértve a természeti kockázatok elleni védekezést is, és a vidéki területek életképességéhez való hozzájárulást.

A mezőgazdaságnak választ kell adnia a fogyasztók élelmiszerminőséggel és -biztonsággal kapcsolatos véleményeire is. Ezek a funkciók nem egyszerűen a mezőgazdasági termelés externáliái, vagy közvetett mellékhatásai (EC Directorate, 1999; Fehér, 2005).”

Napjainkban a mezőgazdasági termelésen belül is jelentős változási folyamat megindulásának lehetünk tanúi: az élelmiszertermelés mellett egyre nagyobb szerepet kap a non-food termelési funkció: a bioalkohol, a rost-, színezék-anyagok, energiatermelő biomassa, polimer és olajnövények (biodízel). Ez a jelenség a mezőgazdasági termelés szélesítéséeként értelmezhető, és jól illeszthető a multifunkcionális agrárgazdaságba. Ugyanakkor az eddig használatos fogalmak, az alkalmazott folyamatok, az ismert jelenségek újragondolása, más megvilágításba helyezése révén, az új összefüggések felismerésével a komplex vidékfejlesztés eredményessége fokozható.

Az Európai Unió agrárpolitikájának reformtörekvései kapcsán a mezőgazdaság szorosan vett termelőtevékenysége mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a vidék népességeltartó és -megtartó

szerepe, az agrár-környezetvédelmi-, tájképi funkciók működtetése, és ezeknek a tényezőknek csupán egyik alkotóeleme a mezőgazdasági termelés. Ezt a szemléletváltást tükrözte a – már a korábban is említett – Vidéki Térségek Európai Kartája, a Corki Nyilatkozat, és ez tükröződik az Unió jelenlegi regionális politikájában is. A vidéki lakosságot ugyanis nemcsak a mezőgazdaságból élő emberek alkotják. Többek között ezért is tolódt el a hangsúly a mezőgazdaságról a vidékfejlesztés javára (és a mezőgazdasági termelési támogatások rovására) az EU-n belül. Egyetérthetünk azzal, hogy a térség- és vidékfejlesztés sokkal komplexebb tevékenység a mezőgazdaságnál, így logikailag is megelőzi azt (Bálint et al., 2007).

A multifunkcionális mezőgazdaság hazai kérdéseinek a tárgyalása során, a szűkebb értelemben vett farmdiverzifikáció fogalom használata a célszerű. E fogalom alatt a gazdaságon belüli mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységek körének kiszélesítését, a feldolgozó, értékesítő és egyéb hozzáadott érték növelő tevékenységek bevezetését értjük. Ebbe a körbe tartozik az ökológiai gazdálkodás, a nem konvencionális állattenyésztési-, növénytermelési termékek előállítás, a termékek üzemen belüli feldolgozása, a mezőgazdasági- és falusi turizmus, az egyéb rekreációs szolgáltatások, valamint a szabad kapacitások nem mezőgazdasági hasznosítása. Ezzel együtt meg kell említeni, hogy a fogalom nem tekinthető egyszer és mindenkorra lezártnak. Valószínű például, hogy a multifunkcionális mezőgazdálkodás fogalma tovább bővül az energia ellátásban való részvétellel, a nem árujellegű közszolgáltatások nyújtásával stb.... is. A társadalmi-gazdasági funkcióhoz kapcsolódó a „nem árujellegű szolgáltatások” közül a foglalkoztatás és a vidéki megélhetés javítása már korábban, a hagyományos értelemben vett mezőgazdálkodásnál is megjelent. Elegendő itt a rendszerváltás előtti mezőgazdasági nagyüzemeknek a falvak gazdasági életképességének fenntartásában, bizonyos társadalmi szolgáltatások átvételében és a vidéki foglalkoztatásban játszott szerepére, vagy az ún. alaptevékenységen kívüli tevékenységekre utalni (Fehér, 2005).

A HÁTRÁNYOS HELYZETŰ KISTÉRSÉGEK ÉS A MULTIFUNKCIONÁLIS MEZŐGAZDASÁG

Magyarországon a hátrányos helyzetű kistérségek lehatárolása Faluvégi és Tipold (2007) nevéhez fűződik, akik öt (gazdasági, társadalmi, infrastrukturális, foglalkoztatási, szociális) mutatócsoport kialakításával 31 mutató figyelembevételével határozták le a kistérségeket. Ezen mutatók alapján 33 kistérség került a komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérségek közé.

Ezen kistérségek esetében alapvetően vidéki térségekről beszélünk, ezért kiemelten érvényes a Buday-Sántha (2010) által megfogalmazott helyzetkép: Történelmi örökség az agrártermelésből megélni kívánó népességtöbbség. A mezőgazdasági

nagyüzemek, valamint a hiánygazdaság viszonyai között létrejött vidéki ipar felszámolásával megszűnt a vidék gazdasági bázisa, és a nagyüzemek felszámolásával az a gazdasági háttérrel rendelkező szervező erő (a nagyüzemekben koncentrálódott értelmiség), amely a helyi viszonyoknak megfelelő fejlesztéseket végre tudta volna hajtani. Ennek következtében szinte csak alacsony hatékonyságú fejlesztések valósultak meg (a településeken és az agrárgazdaságban egyaránt). Tetézi a gondokat, hogy a földbérleti rendszerrel megvalósul a vidéki jövedelem kiszivattyúzása. Mindezek eredőjeként a legsúlyosabb következmények: a munkahelyhiány, alulfoglalkoztatottság, munkanélküliség, jövedelemhiány, a képzetebbek és a fiatalok elköltözése, az elöregedés. A problémák megoldására számos lehetőséget említ Buday-Sánta, de a legkiemeltebb helyen említi a mezőgazdaságot és az erdőgazdaságot, mint a vidék legadekvátabb termelési ágait, amelyek nem kerülhetők meg (Buday-Sántha, 2010).

Az említett kistérségek agrárjellegük miatt, a vidékfejlesztés és a mezőgazdaság kapcsolatának vizsgálata megkerülhetetlen. E kapcsolatot egy kelet-magyarországi kistérség, nevezetesen a Sarkadi kistérség példáján keresztül kívánjuk elemezni. A Sarkadi kistérség hátrányos helyzetének kialakulása egy hosszú folyamat következménye, melyet elsősorban a gazdasági folyamatok változásának a térségre kedvezőtlen tendenciái alakítottak ki, és alakítanak ma is. A folyamat első mozzanata, hogy a nagy létszámú foglalkoztatottságot biztosító nagyüzemi mezőgazdasági üzemek a kistérségben felszámolásra kerültek, a bér munkás jellegű tsz-alkalmazottak nagyobb része nem tudott mezőgazdasági vállalkozóvá lenni. A rendszerváltás előtti időszakban, a mezőgazdasági szerkezet kialakításakor csak kevésbé vették figyelembe a természeti adottságokat, sőt sokszor a természeti adottságok rovására történt a termelési szerkezet kialakítása. (Intenzív gabonaprogram, gyepfeltörés, vizes élőhelyek megszüntetése, a szántóföldi leegyszerűsített vetésszerkezet, stb.) (Békés Megyei Agrárkamara, 2005).

A FÖLDHASZNÁLATI MÓDOK KISTÉRSÉGI SAJÁTOSSÁGAI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

A térségben sok más hátrányos helyzetű kistérséghez hasonlóan napjainkban is a termőföld számít a legjelentősebb helyi erőforrásnak. A vidékgazdaság erőforrásainak az általa hasznosítható emberi, természeti, pénzügyi, társadalmi, gazdasági és egyéb tényezőket, illetve az azok közötti viszonyokat tekintjük, amelyek társadalmilag hasznos, gazdaságilag ésszerű, ökológiai szempontból is elfogadható, időben és térben is változó célokat szolgálnak. Ezeket a következő csoportokba soroljuk:

- humán erőforrások (vidéki emberek, közösségek, munkaerő, szükségletek),

- természeti erőforrások (a termőföld és a helyi jelentőségű ásványvagyron, a víz, a növény- és állatvilág),
- táj- és tájképi erőforrások,
- települések,
- egyéb erőforrások (Fehér, 2005).

Fehér (2005) értelmezésében, a termőföld természeti erőforrás, ugyanakkor a vidékiség alapja is egyben. A termőföldhöz szorosan köthető mezőgazdasági tevékenységeknek, a különböző művelési ágaknak formáló hatásuk van a vidéki gazdaságra, ökológiára, társadalomra és kultúrára egyaránt. A vidék hármaskörét tisztáztuk a Vidéki Térségek Európai Kartája alapján és ezeknek a figyelembevételével használtuk Nagy (2007) multifunkcionális erőforrás analízisét a különböző művelési ágak tekintetében. Egy adott vidéki erőforrás gazdasági-, ökológiai- és szociális-kulturális potenciáljának feltárását végzi az analízis során. Ahhoz, hogy megalapozott véleményt formáljunk valamely erőforrás vidékfejlesztési potenciáljáról, több szempontú vizsgálatra van szükség. Ezért meg kell fogalmazni az adott funkcióhoz kapcsolódó úgynevezett kiegészítő kérdéseket. Ezek segítenek abban, hogy megnyugtató ítéletet mondjunk a vizsgált erőforrás lehetőségeiről. A teljesség igénye nélkül a megítélést segítő fontosabb szakmai szempontok/kérdések, melyek segítik a véleményalkotást:

- **a gazdasági potenciál megítéléséhez**
 - a) befektetési, ráfordítási szempontok
 - b) bevételi/megtérülési szempontok
 - c) fogadókésztségi szempontok

- d) a piaccal kapcsolatos szempontok
- **az ökológiai funkciók megítéléséhez**
 - e) a tágabb környezetre (légkör, talaj, vizek) kifejtett negatív/pozitív hatás
 - f) a humán környezetre (zaj, por, illat, pollen) kifejtett negatív/pozitív hatás
 - g) a természetvédelmi szerep (véd, óv vagy veszélyeztet), minősítése
- **a szociális-kulturális funkciók megítéléséhez**
 - h) foglalkoztatási szerep,
 - i) ment-e kultúrtörténeti értéket,
 - j) javítja-e a közösségen belüli kapcsolatokat,
 - k) javítja-e a lakóhelyi vonzerőt/kötődést,
 - l) várható demográfiai hatások,
 - m) vidéki jóléti szolgáltatások lehetősége/súlya (táj, üdülés, kikapcsolódás),
 - n) van-e igény, fogadóképesség a dolog iránt

Nagy (2007) egytől ötig terjedő skálán osztályozta a különböző művelési ágaknak a vidék hármaskörében betöltött szerepét (1. táblázat). A művelési ágak potenciálja az adott vidéki funkció érvényesülésében lehet:

- Igen gyenge (*)
- Átlag alatti (**)
- Átlagos/közepes (***)
- Átlag fölötti/jó (****)
- Kiemelkedő/nagyon jó (*****)

1. táblázat

A földhasználati módok vidékfejlesztési potenciálja a vidék funkcióinak ellátásában betölthető szerep alapján

Művelési ág (1)	Területi arány (%) a termőterületből Magyarországon ¹ (2)	Területi arány (%) a termőterületből a Sarkadi kistérségben ¹ (3)	Lehetséges szerep a vidék funkcióinak a működésében(4)		
			Gazdasági(5)	Ökológiai(6)	Szociális-kulturális(7)
Szántó(8)	58,3	69,5	*****	*/**	*
Kert(9)	1,3	0,46	***	*	***
Gyümölcsös(10)	1,3	0,11	***	*	**
Szőlő(11)	1,2	0,07	***	*	**
Gyep(12)	13,7	17,3	****	*****	****
Erdő(13)	23,0	9,0	**	*****	***
Nádas(14)	0,8	0,65	*	***	*
Halastó(15)	0,4	2,98	***	***	***

Művelési ágak potenciálja(16): *= Igen gyenge(17), **=Átlag alatti(18), ***=Átlagos(19), ****=Átlag fölötti(20), *****=Kiemelkedő(21)

Table 1: The potentials of different land use systems in meeting different expectations from society for multifunctional agriculture and rural development

Land use system(1), % in productive land Hungary(2), % in productive land Sarkadi sub-region(3), Potential in meeting different functions(4), Economical(5), Ecological(6), Social-cultural(7), Arable(8), Garden(9), Fruit(10), Grape(11), Grassland(12), Forest(13), Reed(14), Fishpond(15), Indications for potential(16), low(17), below average(18), average(19), above average(20), outstanding(21)
 Forrás: Nagy, 2007, ¹KSH, 2009

A könnyebb értelmezhetőség érdekében nézzük meg a szántó szerepét a vidék hármaskörében.

Gazdasági szerepe vitathatatlan, ebben a hátrányos helyzetű kistérségben a szántóterület aránya a

legnagyobb, még az országos átlagot is meghaladja. Szociális szerepe viszont átlag alatti. A gépesítés révén nagyon mérsékelt a foglalkoztató képessége. A kézi művelés háttérbe szorulásával pedig halványodnak a kultúrtörténeti értékek. Jól látható, hogy a térségben az országoshoz képest is kiemelkedő a szántók aránya, a termőterület csaknem 70%-a, azonban a gépesítés miatt a munkaerő-felhasználása minimális. Ökológiai szerepvállalása csak mérsékelt lehet, elsősorban a hagyományos technológiának köszönhetően. A rendszeres művelés, a rossz földhasználati mód, a kemikáliák használata

egyértelműen a biodiverzitás és az élőhely-védelem ellen hat.

Ha a vetésszerkezetet megnézzük (4. ábra), akkor jól látható a mezőgazdasági termelés egysíkúsága. Ezzel a szerkezettel minimális a mezőgazdaság foglalkoztató szerepe, a termékek feldolgozottsági szintje is igen alacsony. A jellemzően mezőgazdasági termékeket előállító térség nem rendelkezik olyan mezőgazdasági alapanyagokat feldolgozó vállalkozásokkal, melyek a megtermelt alapanyagokat feldolgozva növelnék a kistérségben maradó jövedelmet.

4. ábra: Vetésszerkezet a Sarkadi kistérségben

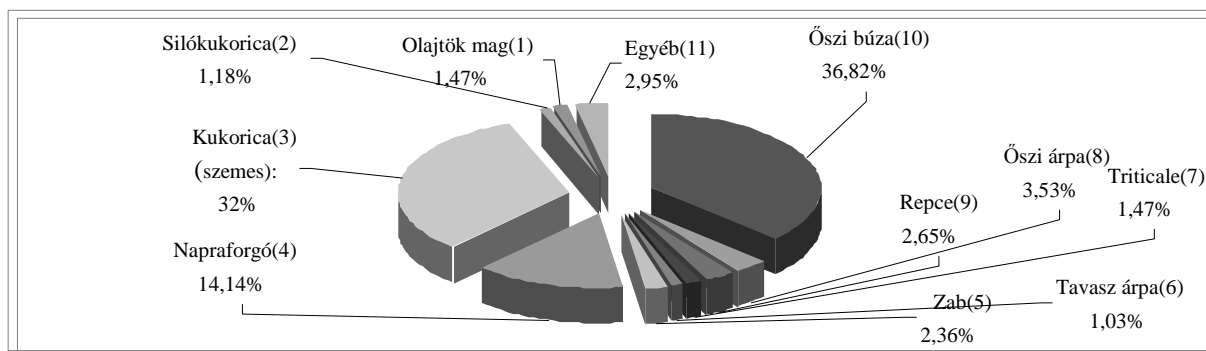

Figure 4: Cropping structure of the arable lands in the sub-region of Sarkad

Pumpkin(1), Maize silage(2), Corn(3), Sunflower(4), Oat(5), Spring barley(6), Triticale(7), Winter barley(8), Oil rape(9), Winter wheat(10), Other(11)

Forrás: Saját kutatás, 2011

A multifunkcionalitás érvényesülése szempontjából a kistérség mindenképpen más termelési szerkezetet indokolna. A mezőgazdaságból megélni kívánók száma a leegyszerűsített vetésszerkezethez – gabonafélék, olajos növények – viszonyítva is rendkívül magas, az említett növények aránya 12 %-os értékével két-háromszorosan meghaladja az országos átlagot. Azonban a jelentős munkaerő-felesleg a rendszerváltás óta tartóan jelen van a térségben. Mezőgazdasági munkalehetőségeket a munkaiigényes termékek vetésszerkezetbe történő iktatása jelenthet. Nemzetközi példaként Írországot emelnék ki. A „kelta tigris”, a 90-es években hihetetlen fejlődésen ment keresztül, ami a rendkívül koncentrált, kevés prioritásra épülő támogatási politikának, valamint a helyi sajátosságokra és hagyományokra építő területpolitikának volt köszönhető. Ez utóbbiban kapott helyet a kistérségi léptékű gondolkodás, elsősorban a turizmus, a helyi feldolgozóipar, a helyi szolgáltatások, mezőgazdaság programozott fejlesztése révén. Mindenképpen mintaként állítható a magyarországi kistérségek fejlődésnek tekintetében.

A kert, a gyümölcs, a szőlőterületek aránya a kistérségben az országos átlag alatt van. Ezek jellemzően nagyobb élőlakást igénylő ágazatok, ezért részesedésük növelése a művelési ágakban mindenképpen indokolt elsősorban szociális, másodsorban kulturális szerepük miatt. A munkaiigényes kultúrák egységnyi területen nagyobb

jövedelmet biztosítanak, így a gazdasági funkciójuk is erősödhetne. A kert művelési ágban területegységre vetítve kiemelkedő értéket lehet előállítani. Vidékfejlesztési potenciálját mérsékli a viszonylag alacsony részesedése a termőterületből. Hagyománya igazán csak a tájtermelő körzetekben van, és a kiemelkedő területhatékonyságú gazdálkodási formák jelentős beruházási-ráfordítási igényekkel lépnek fel. Összességében a kert gazdasági potenciálja a kistérségi vidékfejlesztésben átlagosnak minősíthető. Ökológiai szerepéről ugyanaz mondható el, mint a szántónál, hogy kemikália igénye magasabb, ezért ebből a szempontból vidékfejlesztési potenciálja csak a legalacsonyabb lehet. Szociális-kulturális szerepénél előnyös, hogy élőlakás leköti képessége magas, de a védendő és piacositható kultúrtörténeti értékei legfeljebb átlagosak. A klasszikus jóléti szolgáltatásai mellett legfeljebb a hobbikert-műveléshez kapcsolódó társadalmi előnyök említhetők, így végső minősítése legfeljebb közepes lehet.

A gyümölcsös művelési ágról összességében ugyanaz mondható el, mint a kerteiről. Gazdasági és társadalmi-kulturális szerepük átlagos, ökológiai szerepük a vidék funkcióinak ellátásában minimális.

A szőlőművelési ág lehetséges gazdasági és ökológiai szerepe azonos a kert és gyümölcsös művelési ágakéval, érvei is ugyanazok lehetnek. A szociális-kulturális szerepét országosan magasabbra lehetne értékelni azokénál két ok miatt.

Borvidékeinken a szürethez a térségi identitást meghatározó hagyományok kötődnek. A borkultúra piacosíthatósága pedig már elindította a vidéki turizmust. A kistérség azonban nem tartozik egyetlen borvidékhez sem. Talajadottsága és klimatikus viszonyai sem kedveznek a szőlőtermesztéshez, ezért ezen potenciálja átlag alattira minősíthető.

Látható, hogy a gyepterületek aránya az országos átlaghoz viszonyítva magas, a kistérségben a második legnagyobb hasznosítási mód, ezért gazdasági jelentősége egyértelmű, hiszen különösebb ráfordítás nélkül is hasznosítható a termése. Ökológiai értékelése minden szempontból a maximumot éri. Szociális tekintetben, ha a foglalkoztatottságot nézzük, akkor minimális értékelést kapna, de nem tekinthetünk el a kulturális (néprajzi értékek, pástor kultúra, jóléti szolgáltatások) értékeitől, így a minősítése átlag fölötti. Az erdő tekintetében, látható, hogy az országoshoz képest kevés területi aránnyal rendelkezik, tehát mindenképpen növelni kellene a térségben a területi arányát, mivel ökológiai és társadalmi szempontból is viszonylag jó eredményt produkál, ugyanakkor ez Európai Unió elvárás is egyben.

A nádas gazdasági potenciálja a vidékfejlesztésben átlag alatti lehet csak, mivel viszonylag kis területen szerepel a földhasználatban. Termékei egy szűk piaci szegmest célozhatnak csak meg. Legfeljebb színesíthetik a vidékfejlesztési törekvéseket a nádhasznosítást célzó kezdeményezések. Ökológiai potenciáljának megítélését sajátosságai nehezítik. Természetvédelmi jelentősége a vizes élőhelyek fenntartása révén kiemelkedő. Szociális-kulturális szerepe mellett érdemi érvek nem igen sorakoztathatók fel. Így ebbéli potenciálja a vidék funkcióinak betöltésében erősen átlag alatti.

A halastónak, mint művelési ágának a térségben nagy hagyományai vannak, jól mutatja ezt az országoshoz képest kiugró aránya. Ugyanakkor, mint vizes élőhelynek nem lehet szerepe a legfontosabb vidéki erőforrás, a termőföld védelmében, ezért kap csak átlagos minősítést a vidék hármas funkciójára (Nagy, 2007). Azonban a gazdasági és társadalmi szerepe is növelhető lehetne, ha feldolgozóipar is települne a térségbe.

KÖVETKEZTETÉSEK

A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolata leginkább a többfunkciós mezőgazdasággal írható le. Az Európai Unióban egyre inkább előtérbe kerül ez a szemlélet. Magyarországon azonban még jellemzően az előző rendszer hagyományai élnek. Igaz ez a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben, amelyeknek agrár- és vidéki jellegük különösen indokolja a multifunkcionális mezőgazdaság előtérbe helyezését a hagyományossal szemben. Az egyes művelési ágaknak komoly szerepük van a vidék hármas funkciójának a kialakításában. Jelenleg a Nagy (2007) által felállított országos értékelési eredménnyel megegyezik a kistérség művelési ágainak az értékelése, azonban számos művelési ág tekintetében erősíthetőek lehetnének az egyes funkciók. Itt kiemelnénk a halastó gazdasági-társadalmi szerepvállalását, ami helyi erőforrást képvisel és feldolgozóipar telepítésével ezen potenciálja kiaknázásra kerülhetne. Az egysíkú vetésszerkezetet kibővítvé – a munkaigényes ágazatok meghonosításával és ezzel nagyobb munkaerő lekötésével – erősíthető a vidéknek mind a gazdasági, ökológiai, mind pedig a szociális-kulturális funkciója. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a helyi sajátosságokra épülő gazdaságot mindenképpen előtérbe kell helyezni.

IRODALOM

- Agenda (1999): Draft of Commission information brochure for the general public on Agenda 2000, Europe's Agenda 2000, http://ec.europa.eu/agenda2000/public_en.pdf
- Békés Megyei Agrárkamara (2005): Sarkadi kistérség gazdasági szerkezet-átalakítási programja, Békéscsaba, 20-83.
- Bálint A.-Bálint J.-Holló M.-Juhász M. (2007): Mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolata, Vidékfejlesztés, vidékfejlesztés intézményrendszere, DE-ATC-AVK, Budapest, 52-65.
- Bálint J.-Juhász M.-Bálint A.-Fazekas Zs. (2001): Térségfejlesztési és sorsválasztó döntések = Agrárágazat. 2001/4. (2) 4.
- Buday-Sántha A. (2010): Vidékfejlesztés, Gazdálkodás, Budapest, 54. 7. 792-798.
- CAP (2002): Common Agricultural Policy reform, <http://www.euractiv.com/en/cap/common-agricultural-policy-reform/article-109963>
- Cork Declaration (1996): Corki Nyilatkozat, http://europa.eu.int/comm/agriculture/rur/cork_en.htm
- DeVries B. (2000): Multifunctional Agriculture in International Context: a Review. The Land Stewardship Project, <http://www.landstewardshipproject.org/mba/MFARReview.pdf>
- EC Directorate (1999): EC Directorate General of Agriculture, Info-Paper, 1. www.europa.eu.int/comm/agriculture/external/wto/document/i_p2_en.pdf
- EK Rendelet, (2005): 1698/2005/EK Rendelet, Az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:277:0001:0040:HU:PDF>, letöltés dátuma: 2011. március 7.
- European Charter for Rural Areas (1996): Vidéki Térségek Európai Kartája, http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc96/EDO_C7507.htm
- Faluvégi A. – Tipold F. (2007): A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek 2007. évi besorolása, Területi Statisztika 10. (47.) 6. 523-541.
- Fehér A. (2005): A vidékgazdaság és a mezőgazdaság, Agroinform Kiadó, Budapest, 25-199.
- Fehér A.-Czibalmos R.-Kovács Gy.-Szepesy E. (2010): Birtokkoncentráció, foglalkoztatás, diverzifikáció és multifunkcionalitás, Gazdálkodás, 54. 3. 286-296
- Katonáné Kovács J. (2006): Az agrár-környezetvédelem és a vidékfejlesztés összefüggései az Európai Unióhoz történő csatlakozás tükrében, Doktori (PhD) értekezés, Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Debrecen, 24-26.
- KSH (2009): Központi Statisztikai Hivatal, Mezőgazdasági Statisztika Évkönyv, Budapest
- Losch, B. (2004): Debating the Multifunctionality of Agriculture: From Trade Negotiations to Development Policies by the South. Journal of Agrarian Change. 4: 336-360.
- Moon W. (2012): Conceptualizing Multifunctional Agriculture from a Global Perspective, Southern Agricultural Economics

- Association Annual Meeting, Birmingham, AL, February 4-7, 2012.
- Nagy G. (2007): Multifunkcionális erőforrás analízis a vidékfejlesztésben, DE ATC AVK Vidékfejlesztési és Tájhasznosítási Tanszék, Debrecen, kézirat
- Ploeg, J. D. van der–Roep D. (2003): Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe. In: Huylenbroeck, G. van - Durand, G. eds.'Multifunctionality: A new paradigm for European agriculture and rural development?' 2003. Aldershot. Ashgate, 37-83.
- Renting H.–Rossing W.A.H.–Groot J.C.J.–Ploeg J.D. van der–Laurent C.–Perraud D.–Stobbelaar D.J. Van–Ittersum M.K. (2009): Exploring multifunctional agriculture, A review of conceptual approaches and prospects for an integrative transitional framework, *Journal of Environmental Management*, 90. S112–S123.
- Rizov M. (2004): Rural development and welfare implications of CAP reforms, *Journal of Policy Modeling* 26 209–222
- Saraceno E. (2002): Rural development policies and the second pillar of the common agricultural policy, <https://www.tcd.ie/Economics/staff/amtthews/FoodPolicy/CourseMaterials/Readings/saraceno.pdf>